

Около съвестта и свободата

Щрихи към опозиционната и алтернативната публичност в българската литература (1945-1947)

Пламен Дойнов

Продължително време над споровете между проправителствени, опозиционни, алтернативни и неутрални интелектуалци около застрашената автономия на литература през 1946 г. тегне табу. Карантината върху имената на Трифон Кунев, Цвети Иванов, Григор Чешмеджиев, Йордан Ковачев, Петър Горянски и прочее автори в десетилетието на НРБ не предполага почти никаква реконструкция на дискуссионната среда от епохата на дирижирания отечественофронтовски плурализъм. Едва четвърт век след *Девети* Пантелей Зарев представя версията на „победителите“:

„През 1945–1946 година се водеха и ожесточени спрове. И до голяма степен главната тема бе свободата на писателя. Защищаваха тази свобода хора, които до скоро, през фашисткото минало, малко споменаваха за нея. Искаха да съществува свобода от мирогледа, от буйната комунистическа идеология и от исканията за актуално художествено творчество.[...] Спорът прие характер на една сензационна разпра, тъй като той бе поддържан и разпалван от редакциите на в. „Изгрев“ и на в. „Свободен народ“.[...] Не бе важно обстоятелството, че незначителни автори като Д. Спространов, Н. Атанасов (с когото спори Б. Делчев) или П. Горянски повдигаха с помрачена злоба големите въпроси за свободата. Те влияеха. И спорът минаваше през сърцето на отделната личност... [...] Това бе спор вече за мисията на писателя, за активност на художественото дело, за израстване у художника на ново, вярно чувство за историята... [...] при тогавашната политическа обстановка, когато хвърчаха, пускани съзнателно, цветните балони на илюзиите за реставриране на някаква буржоазно-„демократична“ власт.“¹

По-късно Зарев леко преработва този текст, за да го интегрира в пространната си „Панорама“, обособявайки дори малък вътрешен раздел – „Спорът за свободата на писателя. Първи завоевания“², където по повод статиите в некомунистическите вестници за писателската съвест, мисия и свобода през 1945/1947 г. допълва:

„Надигаха се тъмни сили да засенчат светлината. Те искаха сега, ако не да върнат миналото, то поне да задържат течението, да спрат настоящето. В политиката се сблъскаха две разбираня за „народна демокрация“, едното, поддържано от комунистите, а другото – от хора с прозападни тенденции. И това влияеше и на литературния живот.[...] Такива бяха трудностите на свободата. Заг тях стоеше сложна лична и социална психология, напрегната класова борба.“³

В тази версия за писателските полемки, въпреки нейната тенденциозна „класово-партийна“ обосновка, личи ясната следа на действително остро политическо противопоставяне през онези години. Вярно е, че неравнопоставената битка между правителствени и

опозиционни партии и техните издания частично се пренася в литературното поле и пряко засяга езиковото и гражданското поведение на близки и далечни до тях писатели. Но това обяснение не е достатъчно, за да се разбере смисълът на въпроса за мястото на литературните личности в публичността след 1944 г. Защото то пренебрегва и обявява за „реакционни“ както единични, абсолютно независими гласове на автори извън опозиционната преса, така и автономните прояви на писателски фигури, принадлежащи към управляващи, но некомунистически партии. Зарев изравнява релефа на разногласията през 1945/1947 г. – „за“ или „против“ отечественофронтовското статукво и партизирането на писателя. Той обяснява сложния проблем за автономията на творческата личност с „помрачената злоба“ на опозиционните и алтернативните автори и с „класовата борба“, която комунисти и отечественофронтовци водят с тях.

Стремежите, аргументите и залозите обаче са по-разнообразни. Не всичко се свежда до борбата за власт в политиката и литературата. Днес имаме шанс да вникнем в сложната мотивация на полемиките около средата на 40-те години на ХХ в., да ги реконструираме с всички техни нюансираны противоречия, да изведем напред лицата и думите им, вслушвайки се в конкретните им тези и аргументи. Не бива да ги „събваме“ във времето, да сливаме раздалечени макар и само с няколко месеца „малки дискусии“, а да ги отграничим и разположим между есенята на 1945 и пролетта на 1947 г., за да осмислим вътрешното им развитие като поредица от свързани полемички със сходни теми, насочени към разрешаване на голямата дилема за автономията на писателя и на литературното поле.

Литературни ефекти на опозиционната и алтернативната публичност: 1945-1947

За да вникнем с повече разбиране в проблематиката на писателските полемички през 1945/1947 г., трябва да очертаем кръговете на опозиционна и алтернативна публичност чрез инвентаризирането на онези печатни медици, които колкото гарантират некомунистическия профил на публикуваните текстове, толкова и задават перспективите за устояване на трайни ценности и норми на поведение. Вече са правени не особено цялостни опити за това. Ето защо трябва да формулираме няколко базисни уговорки.

Първо, плурализмът в България през 1945/1947 г. е наличен, но и проблематичен. Можем да го определим като *дирижиран, контролиран или условен плурализъм*, т.е. с лимитирани граници на разнообразието от представителство на обществени групи, позиции и гледни точки. Разрешените опозиционни партии са едва три (Земеделска, Социалдемократическа и Демократическа), като опитите за утвърждаване на други формации – анархистки или „десни“ – се осуетяват чрез забрани и насилие. Но дори *разрешеният* опозиционен сектор функционира в условията на „стесняване на периметъра“

на стр. 14

¹ Зарев, Пантелей. *Преобразена литература*. Български писател. С., 1969, с. 458–460.

² Зарев, Пантелей. *Панорама на българската литература*. Том IV. Второ издание. Наука и изкуство. С., 1978, с. 96.

³ Пак там, с. 97, с. 100.

Около съвестта и свободата

от стр. 9

– разтуряне на партийни събрания в столицата и по места, съдебно преследване на някои от опозиционните лидери, арести и побои, предизборен и изборен терор и т.н. Този модел умножава дефектите си в процеса на централизация на цялата институционална система в обществото и държавата – създаването на *единствен* и *проправителствен* профсъюз, на *единствени* и *проправителствени* обществени и професионално-творчески организации в съответните сектори. В литературата и културата се налага същата монистично-етатистка структура – *единствен* писателски съюз (СБП), с гарантирана от държавата доминация в литературното поле и „обществено-държавна“ Камара на народната култура (КНК), осигуряваща субординационна връзка между правителството и монополните творчески формации. Ето как институционалният плурализъм изглежда по-скоро формален, със силно нарушени баланси в представителството на различните интереси и възгледи в обществото.

Второ, ограниченията в контролираната плуралистична политическа система резонират върху медийната и литературната среда. Поддържаният от ОФ-властта лимит за издаване на неправителствена преса предопределя съществуването на малък брой издания, отклоняващи се от официално наложения дискурсивен режим. Опозиционните партии и организациите извън близките до правителството нямат свои литературни или други ведомствени и тематични издания, което натова партияните вестници „Свободен народ“, „Народно земеделско знаме“ и „Знаме“ с функциите и на *медии за литература и култура*. Тази принудена близост на текстове от различен ред в едно партийно издание допълнително обуславя сплитането на политически и литературни послания, като често опростява всяка позиция в областта на литературата до партийно мотивирана реакция – нещо, което и без това е характерно за комунистическата преса и сателитните ѝ издания, но не и за техните опоненти. В такъв социо-политически контекст възгледите и споровете за изкуството, за писателската персона или дори само за конкретна творба лесно се свеждат до междупартийни разпри въпреки стремежа на голяма част от некомунистическите автори да удържат полемиката в сферата на литературата.

Трето, всички издания на опозицията функционират в ситуация на ескалаторен цензурен надзор. Те периодично са спирани за известен срок от време и/или конфискувани, за да замлъкнат завинаги през пролетта на 1947 г. Преди това още в края на 1945 г. властта блокира (по същество забранява) издаването на вестниците на младежките опозиционни формации – „Младежко земеделско знаме“ (към Земеделския младежки съюз при БЗНС „Никола Петков“), „Сеяч“ (към Българския академически земеделски съюз), „Социалистическа трибуна“ (към Съюза на социалистическата младеж), „Пряпорец“ (към Съюза на демократическата младеж). Водещи автори като Кръстьо Пастухов, Трифон Кунев и Цвети Иванов се подвджат под съдебна отговорност. Така не само се *затварят устата* на конкретни писатели и публицисти, но и се променя обликът на изданието, накарнава се медийната му идентичност. Други вестници, причислявани към некомунистическия сектор от ОФ, също търпят не само публични нападки, но и крайни санкции. Част от тях излизат за кратко, без да успеят да създадат трайни кръгове от сътрудници и

традиция на четенето. В такива цензурни ограничения попадат литературните седмичници „Лост“ и „Стожер“, издания на кооперацията „Земя и култура“, които са спрени *поетатно*:

първият излиза между март и юни 1946 г., а вторият – между ноември 1946 и юни 1947 г. Въпреки близостта им до управляващите те предизвикват недоволство с публикации, в които се отправят индиректни или директни критики към официалната културна политика⁴. Подобна съдба има вестникът на „звенарите“ в Пловдив – „Време“, който след проявени „отклонения“ от правителствената линия излиза за последен път на 22 юли 1946 г.⁵

Заради гоненията срещу опозиционната и срещу част от другата некомунистическа преса реконструкцията на опозиционни и алтернативни сектори в литературното поле през 1945/1947 г. обособява по-скоро серия от *острови* или *малки архипелази* на инакомислието и инакописането, в които най-важните ориентири представляват не толкова изданията, колкото личностите – авторите, заставащи с имената или псевдонимите си зад публикуваните текстове. Тъкмо те очертават позицията в полето. Понякога става дума за поредица от материали, за „рубрика“, друг път – само за единични публикации в отделни периодични издания, но в съвкупността си те наистина представляват цяла алтернативна зона, противопоставена на официозния блок на ОФ-публичността и на изпълващите я фигури на нови *държавни писатели*.

*
Все пак да започнем с изданията, огромната част от които принадлежат към официалния сектор на управляващата коалиция ОФ и доминиращата в нея Комунистическа партия – БРП (к). Литературни и писателски въпроси понякога разискват в колоните си партийните органи „Работническо дело“, „Земеделско знаме“, „Народ“ и в коалиционния официоз „Отечествен фронт“. Всекидневникът на НС „Звено“ – „Изгрев“ – също, но по тези теми той по-скоро принадлежи към алтернативния сектор. По-неясно е ситуирането на органа на Радикалната партия „Радикал“, който се опитва за запази *баланс* и да удържи някаква неопределена позиция на „неутралност“ в литературните полемии. В общия хор от прокомунистически послания се включват свързаните с различни министерства и обществени организации вестници – „Народна войска“, „Младежка искра“, „Народна младеж“, „Труд“, *ведомствени* и специализирани издания като „Литературен фронт“, „Стършел“, „Ведрина“ и „Новини“, списанията „Съвременник“ (после – „Ново време“), „Изкуство“ (от началото на 1946 г.), „Славяни“, „Философска мисъл“, „Народен страж“ и т.н. Тук няма да изброяваме повечето детски, провинциални и прочее издания, всички – в гравитационния обсег на властта. В сферата на литературата тези вестници и списания разчитат предимно на автори от СБП и от новите генерации, свързани с РМС или СНМ, както и на преориентирани се към Комунистическата партия „стари“ писатели. Опозиционният сектор се структурира, както стана ясно, по *острови*, т.е. всяко издание се идентифицира с точно определена група от автори, които прехождат към друг вестник само ако ситуацията го налага – най-вече когато цензурата е спряла изданието за известно време. В „Народно земеделско знаме“ могат да се видят имената на писателите Трифон Кунев, Йордан Ковачев, д-р Страхил Стойчев, Паун Генев и Пело Гаджев, в „Свободен народ“ – на Цвети Иванов, Петър Горянски, Христо К. Пунев и Иван Хаджов, в „Знаме“ – на Стилиян Чилингиров, Иван Гърчев, Никола Т. Балабанов и цяла колона от други имена, но и от псевдоними, зад които някои самоличности са установени, а около други витаят само предположения. Кои са К. Цеков, Пан. Чавдаров, Георги Дренски, Георги Горев, Александров, Ст. Гевгалов, Мария Гешева, Павел Иванов и още множество фамилии и инициали, изпъстрили опозиционната преса? Към публикациите с известни или полупознати писателски имена трябва да прибавим отделни текстове по темите за гражданската доблест и страха, за съдбата на интелегенцията и особено за свободата на словото и на печата, подписани от водещи опозиционни политици като Кръстьо Пастухов, Коста Лулчев, Александрър Гургинов, Никола Петков и др. Те също участват, макар и непряко, в несекващия спор за автономията на творческата личност.

Към авторите от основните вестници „Знаме“, „Свободен народ“ и „Народно земеделско знаме“ се присъединяват спорадично не съвсем ясни фигури от излезлите в единични броеве анархистки издания „Работническа мисъл“ (на анархокомунистите) и „Работническа солидарност“ (на анархосиндикалистите), както и „Народен глас“, орган на опозиционната Радикална партия (обединена), печатан само през ноември и декември 1945 г. Въпреки многократните протести и опитите да се възстанови излизането на спрението от правителството младежки опозиционни издания,

⁴ Статиите на Никола Атанасов, Бончо х. Бонев, Боян Болгар в „Лост“, както и разговорът с Иван Радославов и полемиката, която Георги Жечев води с „Литературен фронт“ от страниците на „Стожер“, предизвикват спирането на тези седмичници.

⁵ Вж. Доклад от бюро „Печат“ на ДС – Пловдив за времето от 1.09.45 г. до 1.09.1946 год. – АКРДОПБГДСРСБНА, ф. 13, оп. 3, а.е. 974, л. 8.

журналистическият пейзаж през 1946/1947 г. остава без тях.

Някъде около границата между *християнство* и *атеизъм* опозиционният сектор прелива в *алтернативен*. В по-широката зона на некомунистическа принадлежност попадат няколко издания, свързани с православната църква, където се поместват текстове на/за християнската литература и култура – списанията „Духовна култура“ (издание на Св. Синод), „Християнка“ (орган на Общия съюз на православните християнски братства), „Вяра и живот“, „Детска вяра“ и вестник „Нива Божия“ (на книгоиздателство „Вяра и живот“ при Доростолската и Червенска митрополия), детският вестник „Християнче“ (на издателство „Братско слово“ в Пловдив). В *религиозната* ниша попада и седмичникът „Истина“, издание на католиците от Пловдив, който става обект на разработка и моделиране от страна на ДС – предупреждания да не се публикуват „вражески статии“, предварителна проверка на предвидени за печат статии, вербуване на секретен сътрудник сред редакторите и др.⁶

По-силни или по-слаби алтернативни гласове звучат от страниците на издания в *некомунистическия* сектор на Отечествения фронт – предимно във вестник „Изгрев“ и списание „Балкански преглед“ (органи на НС „Звено“), „Радикал“ (орган на Радикалната партия), литературните седмичници „Лост“ и „Стожер“. Тези гласове се прокрадват инцидентно самотно дори в органа на СБП „Литературен фронт“ (наистина, само в единични статии на Константин Петканов, Константин Константинов и Малчо Николов), в списание „Изкуство“ (в първите няколко книжки) и в други по-стриктно надзиравани от новата цензура издания. Ето как, въпреки цензурните ограничения, могат да бъдат обособени полиграфически пространства или отделни точки в тях, в които се предлагат контракултурни и контраидеологически възгледи, полемизиращи с тезите на комунистическата власт в областта на литературата и изкуството. Нещо повече, между опозиционни и *просто* алтернативни идеи протича специфичен взаимообмен. Те се допльват с твърдения и аргументи, които в крайна сметка при своето натрупване и конфигуриране образуват солиден масив от текстове за литературната и писателската автономия, противопоставени на „официалния курс“ на БРП (к) и ОФ – нещо като неафиширана *алтернативна програма* за мястото на литературата и фигурата на писателя в актуалната публичност.

*
Полемиките за съвестта, мисията и свободата на писателя, разгърнали се между есента на 1945 и пролетта на 1947 г., преминават през няколко малки етапа – своеобразни прагове във времето, разположени на близки разстояния.

Първият праг се издига през есента на 1945 г. от гва текста – статиите „Окованата съвест“ на Петър Горянски (подписана с псевдонима *Емил Герасимов*) в „Свободен народ“ от 23 октомври⁷ и „Изкуство“ и съвест“ на Никола Т. Балабанов (подписана – *Никола Тодоров*) в „Знаме“ от 9 ноември⁸. Това е *опозиционното* начало на дебата, част от първите опити за идейно проявяване и утвърждаване на позициите в литературното поле на писателите, свързани с току-що разрешените вестници на опозицията. Във втори дискуссионен праг се превръщат статиите на Никола Атанасов „Мисията на писателя“ и на Бончо х. Бонев [Хаджибонев] „Писателска участ“ (втора по ред) в седмичника „Лост“ от 15 май 1946 г.⁹, отключили поредица от реакции и по същество ускорили решението за спирането на „Лост“ още в края на юни¹⁰. Макар да е бил в миналото *широк социалист*, през 1946 г. Атанасов има статут на „неутрален“, *некомунистически*, но и *неопозиционен* автор, бивш председател и настоящ член на СБП, докато Бончо Хаджибонев е още по-близък до отечественофронтовското ядро от писатели. Техните статии пренасят дебата сред самите отечественофронтовци, заврихрат разногласия, в които кристализира крайният индивидуален избор, пред който се изправя всеки писател през 1946 г.

Третият праг следва по-малко от месец след втория. Той е маркиран от статията на Димитър Спространов „Свободата на писателя“ в органа на управляващите *звенари* „Изгрев“ от 9 юни 1946 г.¹¹, отекнала в

⁶ Вж. за това докладите на бюро „Печат“ към ДС – Пловдив в: АКРДОПБГДСРСБНА, ф. 13, оп. 3, а.е. 974, л. 9; ф. 13, оп. 3, а.е. 988, л. 4, л. 10.

⁷ Вж. Герасимов, Емил. [Петър Горянски]. *Окованата съвест*. – *Свободен народ*, бр. 235, 23.10.1945.

⁸ Вж. Тодоров, Никола. [Никола Т. Балабанов]. *Изкуство и съвест*. – *Знаме*, бр. 41, 9.11.1945.

⁹ Вж. Атанасов, Никола. *Мисията на писателя*. – *Лост*, бр. 11, 15.05.1946; Бонев, Бончо х. Писателска участ. Статия втора. – *Лост*, бр. 11, 15.05.1946.

¹⁰ По-прецизно е да се каже, че вестник „Лост“ не е спрял, а *неподновен* след лятната пауза. След неговия последен брой 17 от 26 юни 1946 г. и прекъсването заради лятната банкация издаването му от есента на 1946 г. просто не е възобновено.

¹¹ Вж. Спространов, Димитър. *Свободата на писателя*. – *Изгрев*, бр. 512, 9.06.1946.

серия от отговори и продължения в официозната и опозиционната преса. По това време Спространов е главен секретар на Министерството на информацията и изкуствата, т.е. висш държавен служител, но с подчертан некомунистически профил – *вътрешна* за ОФ-литературата фигура, превърнала се в знак за навлизането във финалната дискусийна фаза за творческата свобода, малко преди да се пристъпи към налагането на модела на новия НРБ-писател. Между всички тези публикации има и други текстове, междуособици, отгласи, припомняния, сливащи се цели полемични зони, които *преливат* през очертаните прагове. Но тук ще се опитаме донякъде да ги разграничим, за да ги видим по-отблизо в дискусийната динамика на епохата с нейните тематични акценти върху писателското присъствие и фигурата на автора, открояващи в крайна сметка опозиционната и алтернативната публичност в българската литература през 1945/1947 г.

Съвестта

Обособяването на новата ОФ-опозиция през лятото на 1945 г. и получаването на разрешение тя да издава свои вестници съвпада с въвличането на писателския съюз на страната на управляващата коалиция в партийно-политическата кампания около парламентарните избори – веднъж насрочени за 26 август и отложени, а после проведени без участието на опозицията на 18 ноември. Тъкмо засилената употреба на писателското име и авторитет в акциите на правителството и в текущата пропаганда на БРП (к) предизвиква появата на опозиционни и алтернативни гласове за опасване на творческата автономия, а в перспектива изостря противопоставянето между комунистически и некомунистически сектор в литературното поле. Статията „Окованата съвест“, подписана от *Емил Герасимов* – име, зад което стои поетът и литературен редактор на „Свободен народ“ Петър Горянски, – първа констатира девалвацията на моралната самопреценка сред писателите и интелегенцията:

„Вместо да се даде пълна свобода на културните ни творци, както и да им се осигури сносен човешки живот, управляващите фактори се обираха с ония от тях, върху които могат да проявяват пълно партийно попечителство. Те не само не са свободни да изкажат свое мнение по онова, което им се поставя като задачи в културния ни сектор, но и са принудени да пишат изборни лозунги, партийни агитки, политически тези и безусловно да търпят догматичните проповеди на поставени лица в собствените им среди, които ги учат какво и как да пишат и говорят.[...] Време е съвестта на духовните ни творци да бъде освободена от партийното попечителство. А това ще стане, когато управляващите среди престанат да мислят, че оскъдният зальк, който им подхвърлят от държавната трапеза, води след себе си безусловното им подчинение. Да не се забравя, че всички творци на културата, науката и изкуствата са достойни на целия народ. Затова не е простено на властващите групи да самрапничат върху тяхната съвест и мисъл и да изкористват дарованията им за свои груби партийни цели, които понякога са в разрез с народните интереси.“¹²

Обвързването на писателя с една партия не просто като *редови член*, а като ангажиран *партиен работник* означава прикрепане на авторското тяло към нейния „разширен щат“ и пряко обслужване с (не)художествени текстове на текущата и пропаганда. Вратата на полемиките е широко отворена. Наскоро дипломиралият се 28-годишен лекар д-р Страхил Стойчев, младеж със специални интереси към театъра и операта, започва поредица от концептуални статии за застрашената автономия на изкуството. Първата е в „Знаме“, където направо заявява:

„От желанието на известни фактори да се печатат оригинални и преводни книги в отечественофронтовски дух и с предимно комунистическо съдържание се създаде истински монопол на литературния живот у нас.[...] Монополизирването на литературата и изкуството и отнемането на творческата свобода у авторите и у хората на изкуството изобщо, крие редица опасности за младата българска култура. Масовото производство на книги с предимно отечественофронтовско, т.е. комунистическо съдържание рискува първо да разколебае жаждата на българина за художествено и интелектуално саморазвитие.[...] Все едни и същи имена се редуват с упорита настоячивост в литературните издания и вестниците. Не показва ли това, че тия писатели са се превърнали в пишещи чиновници на Отечества фронт, треперещи да не изпуснат нито един хонорар? [...] А компромисът на отечественофронтовските писатели с художествените и нравствено-възпитателните задачи на изкуството, [...] ще ги доведе, сигурно и незабавно, до творческа смърт, ако продължават да подчиняват творческата свобода на политиката.“¹³

Тезите за *монополизирване* на изкуството и културата, за *отнемането на творческата свобода*, за рязката промяна в библиографската картина на актуалната литература

чрез дирижирано изобилно публикуване на лоялни „отечественофронтовски“ текстове, за подчиняването на почти всеки творчески акт от партийно-държавната власт – всички те назовават новата ситуация в литературното поле. Всъщност д-р Стойчев продължава в следващи статии – вече в „Народно земеделско знаме“ – да конкретизира, че „хора с ограничени духовни интереси и с егностранчив мироглед, представителите на така наречената отечественофронтовска култура, всъщност само правят карьера с културата, за да я придобият“¹⁴; да пита реторически – за българската ситуация – „защо е нужно да се повтарят несъответствията, изживявани от творческите личности в напредничавата Съветска страна“ и да твърди, че „само моралното величие, благородните чувства, вечните истини и великите идеи могат да вдъхновят твореца на прогресивното изкуство, а не откъсването, партизанството и войната“, защото „прогресивното изкуство не подражава на готови партийни доктрини“¹⁵; дори понякога да разпознава „обективни признаци, че ще се излезе постепенно от затворения кръг на партийната идеология в изкуството“¹⁶.

Проблемът за съвестта обаче изисква съвсем *лично* заострени въпроси. Изключеният от СБП през ноември 1944 г. за „фашистка дейност“ Никола Т. Балабанов, подписан *Никола Тодоров*, след като набързо щрихира няколко възгледа за изкуството, заключава:

„Изкуството е винаги, малко или много, илюзия, но то не може да бъде лъжа. Поетът казва само истината. Той я казва, дори ако с нея би предизвикал целия свят срещу себе си. [...]“

Трудно може да се признае такава преданост към истината на поетите и художниците, които днес се проявяват (и на които е позволено да се проявяват) на нашата сцена. Те имат вече едногодишна продукция и тя не е нищо друго, освен вестникарски порой от хули и измислици, които ни се напращат за ново естетическо верую. Най-невинните им поетически извращения са безотговорни гротески и импровизации, с които се подхвърлят интригуващи небивалици. А в първия разрез на тяхното изкуство стоят безмислени и претенциозни карикатури, стихотворения и фейлетони, които се правят с единствения омиשל да се наазирират гражданите и да бъдат те убедени, че народът цъфти от отечественофронтовско щастие... [...] Цинично е, най-после, да се изкупват греховете на една злополучна власт със скъпоценните сили на изкуството. Прочее, в кратката история на българската култура ще има един период на изкуство без съвест. Тези, които се изказват по-точно и по-откровенно, ще го нарекат период на платено изкуство. А най-честните ще кажат направо, че това е било период без изкуство.“¹⁷

Към този глас със серия от статии се присъединява отново Петър Горянски, който продължава с наблюденията върху писатели и интелегенция и „атмосферата на постоянната несигурност, която обезкрлява духа, обезсилва волята и помрачава съвестта“¹⁸, за да констатира, че при авторитарни режими и диктатури, т.е. при посегателство „върху правото на свободно отнасяне към проблемите на социалната действителност“ се създава „злочакствен шаблон“, който „превърща художествения творец в обикновен автомат“¹⁹.

В началото на 1946-а под псевдонима *Пан. Чавдаров* в „Народно земеделско знаме“ излиза статията „Къде е съвестта на писателя гражданин?“. В нея следват въпрос след въпрос:

„Къде сте вие, другари писатели, които тръбихте за свободата на Югославия и Гърция, на Албания и Испания? Къде сте вие – *Людмила Стоянов, Константин Петканов, Гьончо Белев, Елисавета Баеряна, Д. Б. Митов, Николай Хрелков, Ламар* и още поне десетина ваши приятели, вие – които не се родихте и не отраснахте като партийци с партийно заселение? [...] Не слушате ли хилядите протести срещу беззаконията и неправдите? Не четете ли за нападенията на събранието на вашия колега Йордан Ковачев в Хвойна? Не научихте ли за баташкото клане във Вълчи трън? На чухте ли за забраната на дейността на Лигата за правата на човека и гражданина в Пловдив? Не стигнаха ли до вас риданията на близките на „самоубилата“ се Мара Рачева, на „самообесилата“ се Петко Вълков, на изчезналия ученик от Дупница, на убития адвокат Миловански в Рила? Питайте ли колегата си Атанас Смирнов за дейността на антифашиста Петър Златев от Дряново? Научихте ли за новите концлагеристи? [...] С кого се съветвате вие, пионери на българската култура? С истината ли или с вашата съвест вече е станала робиня на партията или на апатията?“²⁰

Поименното задаване на неудобните въпроси се

¹⁴ Д-р Стойчев, Страхил. *Монополизирване на културата. – Народно земеделско знаме*, бр. 101, 7.12.1945.

¹⁵ Д-р Стойчев, Страхил. *Партийност и прогресивност в изкуството. – Народно земеделско знаме*, бр. 34, 14.02.1946.

¹⁶ Д-р Стойчев, Страхил. *Около вечното и общественото в изкуството. – Народно земеделско знаме*, бр. 99, 4.06.1946.

¹⁷ Тодоров, Никола. [Никола Т. Балабанов]. *Изкуство и съвест. – Знаме*, бр. 41, 9.11.1945.

¹⁸ Герасимов, Емил. Петър Горянски. *Най-гръзкото посегателство. – Свободен народ*, бр. 266, 29.11.1945.

¹⁹ Горянски, Петър. *Злочакственият шаблон. – Свободен народ*, бр. 4, 6.01.1946.

²⁰ Чавдаров, Пан. *Къде е съвестта на писателя гражданин? – Народно земеделско знаме*, бр. 15, 23.01.1946.

случа пет дни преди общото годишно събрание на СБП. През цялата 1946 г. в писателския съюз обаче се самопредставят като „пример за национално единство“, *слотени около силите на Отечества фронт*, припомняйки клишето, че „писателят е съвестта на народа“²¹. Съвестта обаче е овъншнена, деиндивидуализирана и партизирана, съвест *на показ*, т.е. моралното самокоригиране на писателската личност се е превърнало в публичен коректив, осъществяван от политизирана общност, изгубила автономията си. Знак за скромно дистанциране от тази общност е прощалното слово на Константин Константинов като председател на СБП на събранието от 28 януари. След осем месеца начело на организацията, видял достатъчно за механизмите на зависимост между нея и отечественофронтовския режим (всъщност най-вече изпитал задкулиската опека на Комунистическата партия), безпартийният и неутрален Константин се опитва да остави своеобразно завещание, което днес знаем не е изпълнено от неговите колеги:

„В тая служба на отечеството, българският писател трябва, преди всичко друго, да скъпи две неща: своята свобода и своето достойнство. Своята вътрешна свобода, без която никакво дълбоко, трайно творчество не е възможно, оная бистра, духовна независимост, която презира всякакъв компромис и е единственият климат на истинско изкуство. Достойнството на писателя – то е другото име на неговата отговорност. Отговорност пред себе си, и пред ония, на които е призван да служи. Достойнство на духовен водач, който слеза до низините само като изследовател, а не да се изравнява с тях, и който издига до себе си другите с неизменното чувство на обич, на справедливост и на истина. Светът е уморен от ненавист. Човешкото слово е създадено за любов. А човешкото слово е едничкото оръжие на писателя.“²²

Прощалното послание до колегите си Константин произнася без тон на конфронтация, но с ясна мисъл на отделяне от *мнозинството*. Разбира се, той не се присъединява и към опозиционните интелектуалци. Опитва се да удържи една невъзможна позиция на *нищо-нищо*, закрепена върху понятията като „вътрешна свобода“ и „духовна независимост“ и предлагаща визия за „достойнство на духовен водач“, който издига другите членове на обществото до *обичта, справедливостта и истината*. В силно партизираната социо-литературна ситуация от средата на 40-те години такава позиция е неударима, т.е. срива се в дълбокия зев между интелектуалците на властта и на опозицията. И все пак съдържателно тя е доста близка и дори съвпадаща с възгледите на опозиционните писатели и публицисти. Всъщност *проблемът за съвестта* притежава силата да събира в нещо като надпартиен „облак“ автентичните гласове на осъзнаването за високото предназначение на писателското слово и присъствие. В този дебат авторът, дори да се е изявил по страниците на *партиен вестник*, остава сам пред собственото си усещане за редно и нередно, пред своето прорязано от чувство за вина лице. Така – съзнателно или не – опозиционните и алтернативните литератори и публицисти се стремят до началото на 1946 г. дебатът да се *индивидуализира*, да се сведе до публичен, но все пак *личен разговор* и всеки писател да бъде предизвикан сам да се съизмери с моралната си сянка.

Откъс от по-голям текст

²¹ Вж. Стоянов, Людмила. *Съюзът на писателите – пример за национално единство. – Отечество фронт*, бр. 562, 6.07.1946.

²² Константинов, Константин. *Свобода и достойнство. – Свободен народ*, бр. 20, 29.01.1946.

¹² Герасимов, Емил. [Петър Горянски]. *Окованата съвест. – Свободен народ*, бр. 235, 23.10.1945.

¹³ Д-р Стойчев, Страхил. *Изкуство и политика. – Знаме*, бр. 35, 2.11.1945.